

ИЗВОРИШТА ИДИОЛЕКТА МАТИЈЕ ДИВКОВИЋА

СЕНАХИД ХАЛИЛОВИЋ

UDK 808.61/.62(091)

Институт за језик, Сарајево

Прегледни рад

1. Књижевно дјело Матије Дивковића¹, родоначелника босанске фрањевачке књижевности и босанскохерцеговачке књижевности уопште, дуго већ побуђује пажњу филолога и лингвиста.² Међутим, и поред несумњивог помака у разрјешавању основних лингвистичких проблема овог иначе вишеструко значајног дјела, још је цио низ питања која захтијевају прецизније одговоре и већ је извјесно да ће неки ранији ставови бити кориговани или одбачени. Да би се одговорило на то шта је све и у којој мјери утицало на формирање Дивковићевог идиолекта, нужно је и социолингвистичко освјетљење феномена и цјеловит увид у оновремене друштвено-политичке и културно-историјске прилике, што би могла пружити тек нова монографска обрада Дивковићевог дјела. У овом прилогу желе се само назначити основна изворишта језика у књижевном дјелу М. Дивковића.³

¹ Био-библиографске податке в. у студији Ђорђа С. Ђорђевића »Матија Дивковић, прилог историји српске књижевности XVII века«, Београд, 1896, 244, 6—8.

² Најзначајнији рад о Дивковићевом језику јесте поменути (в. нап. 1), филолошким методом рађена монографија Ђ. С. Ђорђевића (из ње потичу и примјери из овог прилога уз које није наведен извор). Од новијих прилога о језику овога писца издвајамо: Х. Куна, *Језик босанске књижевности XVII и XVIII вијека у свјетлости књижевно-језичког манира*, Зборник за филологију и лингвистику, XIV/1, Нови Сад, 1971, 33—52; Х. Куна, *Дјела босанских фрањеваца с гледишта историјске дијалектологије*, Језик X/5, 1962/3, 149—153; Д. Брозовић, *Улога босанскохерцеговачких фрањеваца у формирању језика хрватске књижевности и културе — од Дивковића до фра Грге Мартића*, Годишњак, Институт за изучавање југословенских књижевности у Сарајеву, књига II, Сарајево, 1973, 35—53; уп. и радове Д. Брозовића, Х. Куне, М. Могуша, М. Миновића, Д. Багарић, и друге, у *Зборнику радова о Матији Дивковићу*, Институт за језик и књижевност у Сарајеву, Сарајево, 1982, стр. 361.

³ За потребе овога рада примјери су узети из *Бесједа* (1616, ознака В) и *Сто чудеса* (1611, СЧ). Подаци о говору Јелашака (засеоци Стојчићи, Шарићи и Диптица, у којој и данас има Дивковића) јесу моји; прикупљени марта 1986. год. О говору шире репије уп.: Д. Брозовић, *О проблему ијекавскошћакавског (источнобосанског) дијалекта*, Хрватски дијалектолошки зборник, II, 119—208; Д. Брозовић, *Извјештај о дијалек-*

2. Језичке црте Дивковићевог дјела могу се сврстати у три групе:

- а) особине несумњиво дијалекатске провенијенције,
- б) особине језичког манира фрањевачке литературе, и
- в) особине које се —према данашњем стању изучености степена многобројних могућих утицаја на Дивковићев језик, или из којих других разлога (нпр. недовољна проученост говора у долини Криваје и шире регије, те двозначност неких графема) — не могу са сигурношћу сврстати у групу а) или групу б).

3. Најбројније су особине које своје исходиште имају у Дивковићевом матерњем говору, говору Јелашака (долина Криваје), као и у говору средина у којима је Дивковић живио и радио (Олово, Сарајево, Крешево), те је знатан значај Дивковићевог дјела за босанскохерцеговачку историјску дијалектологију. Ево једног броја таквих особина:

- прилог доста са финалним вокалом -и: *дости* (Б 27),
- двосложан ијекавски рефлекс јата у дугим слоговима: *грѣх* (Б 45), *мипо* (Б 8), *тиело* (Б 17), *свиет* (Б 81), *две* (СЧ 8/Б), *вриеме* (СЧ 9/А), *ниесу* (Б 7),
- једносложан рефлекс кратког јата: *старѣишина* (Б 51), *горѣти* (Б 26), *сидѣти* (Б 7), *човѣком* (Б 2), *утѣшити* (Б 3), *виером* (Б 46), *живѣх* (Б 47),
- секвенца ње- код неодређених замјеница и прилога: *њѣко вриеме* (СЧ 9/А), *њѣтко* (Б 55), *њѣкому* (Б 55),
- екавски рефлекс јата у примјерима као: *онде*, *грѣшници* (Б 47),
- чест икавски рефлекс у приједлозима са иницијалним прѣ- и префиксу прѣ-: *прид* (Б 52), *придрагога* (Б 3), *привелико* и *причудно* (Б 11), *придраги*, *прислатки*, *придобростиви* (Б 2),
- икавски ликови прилога: *овди* (Б 8), *онди*, *овди* (СЧ 8/Б), *гди* (Б 77), *нигди* (Б 80),
- икавски облици: *заповидио* (Б 73), *бижа*, 3. л. ег. аор. (Б 101),
- појава секундарног јата умјесто вокала е у лексеми *корѣн*,
- чест инфинитивни облик *риети* (са секундарним јатом) (Б 16, 49, СЧ 11/Б),

толошким истраживањима у средњој Босни (Околица Краљеве Сутјеске и Вареша и лијева обала Криваје), Љетопис ЈАЗУ, књ. 65, 1961, 334—351; И. Брабец, *Говор Тузле и околице*, докторска дисертација у рукопису, Свеучилишна књижница у Загребу; Д. Брозвић, *Говор у долини ријеке Фојнице*, докторска дисертација у рукопису, Свеучилишна књижница у Загребу; Ђ. Шурмин, *Особине данашњег сарајевског говора*, Рад ЈАЗУ, књига СХИХ, Загреб, 1894, 186—209; Ј. Вуковић, *Крешевско-лепечки говор*, Научно друштво БиХ. Посебна издања, књ. III, Сарајево, 1963, 287—311; М. Жуљић, *Данашњи варешки дијалекат*, Школски вјесник, књ. XV, Сарајево, 1908; С. Халиловић, *Говор Муслимана Тузла (околина Кладња)*, магистарски рад у рукопису, Филолошки факултет у Београду. Да би се поузданије судило о Дивковићевом идиолекту, као и о његовом матерњем говору, нужно је прићи монографској, детаљној обради говора у долини ријеке Криваје. Та зона и данас представља бјелину на карти наше дијалектологије, а подаци које она нуди вишеструко су зачашни.

- суфикс *-ир* даје *-ѐр* у: *миер* (Б 2, 71, 83), *миера* (Б 82), у *миеру* (Б 83),
- постојање оба пара африката: *учиних* (Б 47), *очито* (Б 2), *човиек* (Б 81), *чивути*, *харач* (Б 7); *синчир*, *челати* (Дивковић нема графему са фонем *ц*, умјесто *ц* пише *ч*),
- секундарно *х* у примјерима као: *мехке* (Б 80),
- присуство секундарног *н* код глагола сложених са *ићи*: *снисила* (Б 79),
- присуство нејотованих облика типа: *братицу* (Б 3), *гробие* (Б 27),
- појава асимилације у примјерима као: *кониша*, *прина*,
- облици са упрошћеним сугласничким групама и они које карактерише губљење сугласника: *љускога*, *мартач*, *краљество*; тако и: *фала*,
- акузативни облик именице *мати*: *матер* (СЧ 9/А),
- локатив сингулара именице *ум* тласи: *на уми* (Б 246, Б 781),
- конструкција *с+генитив*: *ш његове* (Б 75),
- морфема *нај-* уз редни број: *наипарво* (Б 45),
- морфема *-еро* у збирним бројевима: *четверо*,
- присуство замјеничких облика са групом *тк*: *тко*, *њетко*, *нитко* (Б 55),
- облици замјеничко-придјевске промјене: *свиех* (Б 5, 7), *живиех* (Б 26),
- компаративи и суперлативи: *мињи*, *наимњиџа* (Б 2),
- акузатив умјесто генитива: *жена једнога витеза једну ноћ усни* (СЧ 12/Б),
- *и* + акузатив умјесто *у* + локатив: *ова жена јоште у своју младост учини један грех* (СЧ 11/Б),
- бројне лексеме дијалекатског поријекла: *плахо*, *миер*, *верига*, *љестве*, и др.

4. Дивковић стоји на почетку стварања тзв. фрањевачке књижевне коине и голем је његов утицај на касније фрањевачке писце, али ни он сам није био без узора и угледања: ту су дјела латинске и талијанске књижевности, затим дјела старије хрватске глагољске књижевности из Хрватског приморја и са чакавског тла, потом штокавска дубровачка књижевност, те дјела његових савременика. Као и сва познија фрањевачка литература, и Дивковићево је дјело увелико одређено и својом намјеном: то је протуреформацијска утилитарна књижевност, намијењена католичком пучанству; она је без већих литерарних претензија, углавном је преводилачка и компилаторска. Отуда је и разумљиво присуство великог броја особина у Дивковићевом дјелу које припадају литерарном језику ранијих епоха, које представљају тзв. књижевнојезички манир⁴, које су плод горе поменутих и других утицаја. Ево неколико таквих особина:

- икавске форме као: *дивице Марие* (Б 2), *мисец*, *обидве* (Б 51),
- екавизми као: *звезда*, *вером*, *сведока*, *две* (Б 51),
- протетско *с*: *да скажу грешником* (Б 63),
- вокал *а* испред сонанта *р*: *парво* (СЧ 7/Б), *царква* (СЧ 10/Б),
- примјери са очуваним сугласничким групама: *тств*: *и проклетство* (Б 8), *ди*: *судца*, *судцу* (Б 8, 28), *ди*: *једну* (Б 17),

⁴ О књижевнојезичком маниру шире в. у: Х. Куна, *Језик босанске књижевности XVII и XVIII вијека у свјетлости књижевно-језичког манира*, Зборник за филологију и лингвистику, XIV/I, Нови Сад, 1971, 33—52.

- ген. сл. замјенице *тко* без упрошћавања: *од (от) ткога* (Б 76),
- неизвршено јотовање у глаголским именицама: *осуђење, мо-
ленье*,
- енклитички облик акуз. сл. замјенице *она*: *ју, нека ју одведу* (СЧ 9/А),
- несажети облик футура: *бити ће* (Б 31),
- наставак *-т, -та, -то* у глаголском придјеву трпном: *добито* (ри-
јетко),
- инфинитив на крају реченице у функцији допуне: *има бити, имамо знати* (Б 24),
- конструкција *будете + инфинитив*: *будете ходити, будете обслу-
живати* (Б 47),
- врло жива употреба имперфекта: *плакаше* (Б 45), плусквампер-
фекта: *бјеше учинио* (Б 19), *бјеше омекишало* (Б 45), те глагол-
ског прилога прошлог: *све ове ствари имавши и примивши, ре-
кши* (Б 33),
- присуство именица начињених од партиципа: *видиение, опђење*,
- велики број лексема сакралног карактера (*апосто, еретик, ма-
настиер, отар, зламение, благодарение*), и др.

5. У трећу групу ишле би оне језичке црте за које се не може поуздано установити да ли су и у којој мјери дијалекатског, или ли-
терарног карактера.

Ту је, прије свега, проблем шћакавизма код Дивковића. Одба-
чено је раније становиште према коме је рефлекс група **стј, *скј*
код Дивковића штакавски, да код њег »никад не долази *шћ*«. ⁵ У
овом случају ваља разлучити и одвојено посматрати Дивковићев
идиолект од говора који су му у основи и не бити брз у извођењу
аналогија. Говор Јелашака, у којима је Дивковић прије више од че-
тири вијека рођен, и данас је шћакавски, односно шћакавско-шта-
кавски, са напоредним облицима. Може се претпоставити да је шћака-
визам у 16. и 17. вијеку био још изразитији, али се не може устано-
вити која је фонолошка вриједност графеме **Ц** у Дивковића у сва-
ком поједином случају. У примјерима као: **ЦЮ** (Б 3, 6), **ЗАЦЮ** (Б 2),
ЅЕОЦИКОМ (Б 79) вриједност графеме **Ц** јесте *шт*. Међутим, вријед-
ност *шћ* можемо претпоставити ако не и за примјер **ЦЕТЪ**
(Б 32), а оно за примјере **ГОДИЦА** (Б 2, 6, 9), **ИЦЕ** (Б 6, 26, 44),
СТИЦЕ (Б 76), као и оне са резултатима подновљеног јотовања:
НАВИЕЦЕН (Б 56), **ПРИЦЕЦИЖДИ СЕ** (Б 47), **КАРЦАХЪ** (Б 52),
и сл. О томе у којој су мјери облици из матерњег говора извршили
»пробијање« у идиолект писца, и уопште који је омјер шћакавских и
штакавских форми у оно вријеме карактеризирао тај говор, те ко-
лико се аутор у овом случају приклањао језичком маниру науштрб
дијалекатских форми, не можемо ништа поузданије судити, јер гра-
фема **Ц** о томе шути.

Ево још неколико »дискутабилних« црта, које су или показатељ
недовршених органских промјена, или су продукт ванлингви-
стичких фактора и литерарни импорт:

⁵ Ђорђевићева тврдња (о. с., 86) оспорена је у радовима Д. Броз-
овића и Х. Куне (в. наслове у напоменама 2 и 3).

- питање дифтоншког рефлекса вокалног *л*: *пуок*, *пуока* (Б 6) *обуче се* (Б 63), *муочећи* (Б 100), али и: *пук*, *ступ*, *жуч*,
- проблем фонеме *х*: Дивковић је готово досљедно пише: *хране* (Б 69), *гриехе* (Б 6), *ухити* (Б 36), *гриех* (СЧ 11/В), *учиних* (Б 47); затим однос ове и других фонема: *не ктие* (аорист, Б 5), те њено губљење: *аљина*, *дуовно*,
- примјери са очуваном групом *хв*: *захвалимо* (Б 82), *не похвали* (Б 56),
- ступањ извршености процеса старог и новог јотовања: *туја* (Б 36), *млаи*; *родиакe*, *братицa*, *милостиу* (Б 22), према: *наимлађи*, *неди-норођенога*,
- примјери са финалним *н* умјесто *м*: *седан*, *са мнон* (не знамо да ли је ова особина у то вријеме сезала тако далеко на исток),
- облици кратке множине: *пути* (Б 67),
- мноштво старијих падежних ликова: *своиeм грешником* (дат. пл. Б 47), *грађаном* (дат. пл. Б 69), *синовом своиeм* (дат. пл. Б 3), *з бубњеви* (инстр. пл. Б 76), *у злоћах*, *у опаучинах* и *у грисиех* (Б 55), те остаци дуала: *усти* (Б 56, 83),
- присуство наставка *-у* у 3. л. пл. презента у примјерима као: *не живу* (Б 4), *живу* (Б 47) (оваквих облика нема у данашњем говору Јелашака, али су још увијек присутни у дијелу средње и источне Босне, одакле су могли dospјети и у Дивковићев идиолект; с друге стране, ту је могућ и литерарни утицај), и др.

6. Овдје је било ријечи само о два главна изворишта Дивковићевог идиолекта; то су: *дијалекатска база* (говор Јелашака, долина Криваје, сјевероисточна, затим средња Босна) и *литература* на коју се фрањевачка књижевност угледала. Особине дијалекатског карактера (група а) потврђене су и у данашњем говору Јелашака (моји подаци са терена) и типичне су за ијекавскошћакавске источнобосанске говоре, а литерарне особине (група б) условљене су временским и друштвеним контекстом, те карактером и намјеном Дивковићевог дјела и цјелокупне фрањевачке литературе. Недоумице о томе шта је све изворна, органска, а шта литерарна црта, релативизирају значај неких примјера из Дивковићевог идиолекта (овдје сврстаних у групу в); тѐ би се недоумице, свака понаособ, могле отклонити тек свеобухватним истраживањем Дивковићевог дјела, чиме би историјска дијалектологија много добила. Потпуније расвјетљавање социолингвистичког контекста у којем је Дивковићево дјело настало омогућило би и увид у остале изворе пишчева идиолекта (колоквијални стил оног времена, ауторови неологизми, и др.).

DIE QUELLEN DES IDIOLEKTS VON MATIJA DIVKOVIĆ

Zusammenfassung

Die grösste Zahl der Charakteristiken des Idiolekts von Matija Divković stammt aus seiner Muttersprache (Gegend: Jelaške bei Olovo und breitere ijekavisch-štakavische Region), aber der Anteil der zur literarisch-sprachlichen Manier gehörenden Eigenschaften ist ebenfalls wesentlich. Bei Divković besteht eine Reihe von sprachlichen Eigenschaften, deren Herkunft, da die Sprache in dem Tal von Krivaja ungenügend erforscht ist, noch nicht sicher beurteilt werden kann.